

KELEVÉZ ÁGNES

Új forrás a fiatal Babits kötet szerkesztési módszeréhez

Előkerült a *Levelek Iris koszorújából* kötet szerzői kézírata

A *Nyugat* története és Babits pályakezdése szempontjából alapvetően fontos, mostanáig elveszettnek hitt kéziratok bukkantak fel a közelmúltban. 2018 decemberében meglepetésszerűen tűnt fel és lett a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményének része az a két doboznyi anyag, amelyről a múzeumi feldolgozás során derült ki, hogy a körülbelül 450 főlíós levelezés és analekta nem egyéb, mint az Elek Artúrhoz került Osvát-hagyaték mostanáig lappangó része.¹ Az eddig ismert, nagyobb rész már több évtizede az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának gyűjteményét gazdagítja.

Több kortárs visszaemlékezéséből ismerjük e hagyaték drámai történetét: Osvát, mielőtt leánya halálos ágyánál öngyilkosságot követett el, megrázóan alapos munkával készült halálára. Könyveit eladta vagy szétszította barátai közt, saját írásai egy részét, amelyeket nem akart idegen kézben tudni, „napokig tartó autodafén” égette el.² A fennmaradt értékes papírhalmokról, amiket már nem tudott megsemmisíteni, Elek Artúrnak írt búcsúlevelében rendelkezett. A legelső feladatok egyikeként tért ki a „nagy vasalt” ládára, amelyben „olyan levelek és írások vannak, melyeket olvasatlanul el kell elégetni”. Zaklatott állapotban írt testámentumának végén még azt is hozzátette, hogy ami „levél, kézirat még a szobámban állványokon található – lassan-lassan elégetendő”.³ Elek hosszú tusakodás után csak részben teljesítette barátja végső kérését. Naptári feljegyzéseiből tudjuk, hogy a láda tartalmát valóban elégette, de az Osvátnak írt leveleket megőrizte, mert úgy gondolta, ahogy Reichardt Piroskának elküldött leveléből tudjuk, hogy „a levél, amit az ember megír, az nemcsak azé, aki írta, hanem az írójáé is, sőt – ritka esetben – a közé is”. Végül saját lakására szálította a kiválogatott leveleket és kéziratokat, „nyolc nagy doboz irományt”,⁴ ezeket gondosan őrizte élete végéig, 1944 áprilisáig. Ekkor munkaszolgálati behívóját kézhez kapva, hogy elkerülje a meghurcoltatást, pisztollyal végzett magával. Öngyilkossága előtt írt végrendeletében ez olvasható: „íróktól származó levélgyűjteményem legyen

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében működő, Babits Mihály verseinek kiadását végző kutatócsoport tagja.

1 A gyűjtő családjának kérésére a proveniencia adatait a Petőfi Irodalmi Múzeum bizalmasan kezeli.

2 KOSZTOLÁNYI Dezső, „Osvát”, in *Osvát Ernő a kortársak közt*, szerk. KÖSZEG Ferenc és MÁRVÁNYI Judit, 526–544 (Budapest: Gondolat Kiadó, 1985), 531.

3 Osvát Ernő búcsúlevele Elek Artúrnak. Közli: NEMESKÉRI Erika, „Osvát Ernő testámentuma: A *Nyugat* folyóirat irattárának története”, in *Pillanatkép a hazai irodalomtudományról*, szerk. KENYERES Zoltán és GINTLI Tibor, 136–143 (Budapest: Anonymus Kiadó, 2002), 137.

4 Uo., 138.

a Nemzeti Múzeum kéziratáráé. Ugyanoda kerüljön az a levélgyűjtemény, amelyet néhai Osvát Ernő hagyatékából kiválogattam és Osvát Ernő megvasalt régi ládjában őriztem”.⁵

Ma már nehezen kideríthető, hogy milyen úton-módon jutott az Osvát és Elek Artúr kézíratait tartalmazó gyűjtemény, talán az eredeti, „megvasalt régi” ládjában, a Szépművészeti Múzeumba és végül annak kazánházába. A legvalószínűbb feltételezés szerint az ostrom alatt Hoffmann Edith vihette el az anyagot a múzeum egyik raktárába, hogy ott átmenetileg biztonságba helyezze. Felelősnek érezhette magát az egész hagyaték sorsáért, hiszen Elek Artúr, aki közeli jó barátja volt, végrendeletében őt tette meg néhány kedves tárgyának örökösévé, valamint őt bízta meg a Szépművészeti Múzeumra hagyott művészeti tárgyú könyveinek az átadásával. Azért is kézenfekvőnek tűnhetett számára, hogy a könyvek mellett éppen ide menekítsen minden értéket, mivel 1936-tól kezdve „múzeumi igazgató-öre” volt az intézménynek. Újabb tragikus fordulatként őt 1945. március 10-én halálra gázolta egy orosz katonai teherautó,⁶ tehát már nem felügyelhetette Osvát és Elek kézíratainak további, múzeumi sorsát. Mindez csak feltételezés, hiszen csak annyit tudunk biztosan Németh Kálmánnak, a múzeumban akkor restaurátori munkát végző szobrásznak a feljegyzése alapján, hogy 1949-ben a kazánházban véletlenül lelt rá a kézirrattal teli ládjára: „Ezen láda egész tartalmát a Szépművészeti Múzeum kazánházából mentettem meg. Sajnos nagy részét már elégették.”⁷ Németh Kálmán a kéziratokat évtizedeken át az otthonában őrizte, majd 1978-ban átadta az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratárának (Fond 253). A nagy forrásértékű szerkesztői anyagban Osvát levelezése, művek kézíratai és a *Nyugattal* kapcsolatos dokumentumok találhatóak.⁸ Ezek közt ott vannak Babits Osvátnak írt levelei is (Fond 253/708), melyek korai verseinek datálása, keletkezéstörténete szempontjából kiemelkedő fontosságúak, valamint fennmaradt néhány olyan fiatalkori művének kézírata is, amelyeket közlésre küldött el a folyóiratnak.⁹

A Petőfi Irodalmi Múzeum által most megvásárolt, mintegy 450 oldalnyi gyűjtemény kisebb részével Elek Artúrhoz, jelentősebb részével Osvát Ernőhöz kapcsolódik. Több ismeretlen levél, dokumentum mellett Babits *Levelek Irisz koszorújából* című kötetének kéziratán túl mennyiségileg kiemelkedik a szerzők közül Krúdy Gyula, akinek hét novelláját, valamint Füst Milán és Kaffka Margit, akiknek öt-öt versét találjuk a gyűjteményben. A kézíratos művek változatosságát mutatja, hogy szerepel köztük három Tersánszky-írás, Karinthy, Kosztolányi, Juhász Gyula és Balázs Béla néhány verse, Babits számos műfordítása, Szabó Dezső és Lukács György egy-egy tanulmánya,

5 ELEK Artúr, *Végső akaratom*, OSZK Analekta 10.213.

6 Sorsáról lásd: P. FÖLDES Anna, „A Nyugat szerkesztőjének és a Napkelet kritikusanak barátsága: Babits Mihály és Rédey Tivadar”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 116 (2012): 380–412, 398.

7 NÉMETH Kálmán, *Rendelkezés!*, OSZK Fond 253.

8 Lásd erről részletesen NEMESKÉRI Erika, „Osvát Ernő hagyatéka”, in *Tessék színt vallani: Osvát Ernő szerkesztői levelezése I–II. köt.*, szerk. KOSZTOLÁNCZY Tibor és NEMESKÉRI Erika (Budapest: Gondolat Kiadó, 2019), 2:1483–1488, 1483–1488.

9 Lásd erről részletesen KELEVÉZ Ágnes, „A Babits-versek kritikai kiadásának sorozata elé”, in BABITS Mihály, *Összes versei*, kiad. HAFNER Zoltán és SOMOGYI Ágnes, Kritikai kiadás 1, 13–47 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2017), 16–17.

Lesznai Anna rövid önéletrajza. Sok adatot rejt az a számlatömb is, amelyben pontosan nyomon követhető, hogy 1911–1912 folyamán Osvát kinek mekkora tiszteletdíjat utalványozott. Három évtizedet ölelnek át a kéziratok, van olyan írás, amely még az Osvát által 1902–1903 folyamán szerkesztett *Magyar Géniuszban*, de a többség már a *Nyugatban* jelent meg, néhányon Osvát szerkesztői rájegyzése is olvasható. A levelek keletkezése a század első évtizedétől az 1920-as évekig terjed. A két különböző közgyűjteménybe került hagyaték részei nyilvánvalóan összetartoznak, azonban racionális rendezőelv nem fedezhető fel a megosztódás módjában. Ráadásul nem áll rendelkezésünkre megbízható adat a most felbukkant kéziratok eredetével kapcsolatban, így megválaszolatlanul maradnak azok a kérdések, hogy vajon a tragédiákkal terhelt sorsú hagyatékból mikor, hogyan és miért épp ez a rész került a gyűjtő, illetve családja tulajdonába. Azt pedig végképp nem sejtethetjük, rejtőznek-e még valahol további, idetartozó kéziratok.

Babits kéziratkötege mint filológiai kincsesbánya

A most nyilvánosságra került gazdag gyűjtemény kiemelkedően fontos, összefüggő része Babits Mihály *Levelek Iris koszorújából* című verskötetének levelekkel kísért, tartalomjegyzéket is összeállító, kiadásra elküldött kéziratosa. ¹⁰ A lelet azért nevezhető minden túlzás nélkül szenzációsnak, mert nem is reméltük, hogy lappang valahol, és azt végképp nem, hogy előkerülhet, hiszen az úgynevezett szerzői kéziratokat általában nem őrizték meg a szerkesztőségek. Babits esetében is eddig csak egyetlen kötetnek, a *Nyugtalanság völgyének* 1920 őszi leadott anyaga volt ismert, amelyet 1959-ben Bene Zoltánné adott át a Petőfi Irodalmi Múzeumnak (PIM V. 1612), és amelyet hajdanában politikai szempontból egyenesen a Miniszterközi Bizottság ellenőrzött, vagyis pecséttel látott el minden oldalt, hogy tartalma publikálható-e. Jellemző azonban, hogy a 36 versszöveg közt egyetlen olyan példány sem szerepel, mely teljes egészében kézzel íródott volna. Babits 1920-ban gépiratait és korábbi megjelenések lapkivágatait rendezte egybe, kézzel csak elvéve írta le egy-egy versnek a címét, illetve tett néhány szövegbeli kisebb javítást. ¹¹ Ezzel szemben a *Levelek Iris koszorújából* című kötet leadott anyaga döntő részben olyan gondosan lejegyzett, tintaírású tisztázat, mely konkrétan e kiadás számára készült, hiszen egyrészt Babitsnak ekkor még nem volt írógépe, másrészt csak kevés korábbi megjelenés lapkivágatát tudta felhasználni, mivel ebben a kötetében vannak legnagyobb arányban addig még publikálatlan művei. A *Holnap új versei* című nagyváradi antológia is csak a kötet kéziratának leadásával párhuzamosan, 1909. április 9. táján fog kijönni a nyomdából, tehát még nincs felhasználható, kisedett példánya az ott megjelenő tizenöt versének, pedig a *Lunán* és a *Hesperuson* kívül tizenhárom bekerül ¹² az *Iris*-kötetbe is.

10 PIM Gynsz 2994. Az *Iris*-kötet kéziratán kívül még néhány Babits-vers, kritika és több műfordítás kézírata is megtalálható az anyagban.

11 A kötet leírását lásd *Babits Mihály kéziratai és levelezése*, szerk. Cséve Anna et al., I–IV (Budapest: Argumentum Kiadó – Petőfi Irodalmi Múzeum, 1993), 1:271.

12 A *Luna* és a *Hesperus* a *Herceg, hátha megjön a tél is!* kötetben a *Paysages intimes* című ciklus tagverse-

A vaskos kéziratkötegeknek már a külseje is sok információt ad a korabeli szerzői és nyomdai eljárásokról. Babits ugyanis a szerkesztőségnek úgynevezett kutyanyelv formátumú vagy erre a méretre hajtogatott papírlapokat adott le. A kutyanyelv a hosszabb oldallal párhuzamosan félbevágott írólap újságírói körökben elterjedt elnevezése volt. Ilyen alakú papírokat készítettek ki a pincérek a századfordulós kávéházak asztalaira, majd a szerzők ezeken adták le elkészült műveiket a szerkesztőségeknek, a kefelevonatokat is hasonlóan hosszúkás kutyanyelvekre nyomtatták. Babits ebben az időben 340×210 mm-es írólapokat használt, ezeket vágta félbe hosszában 340×105 mm-es méretre, és versei nagy részét (pl. *In Horatium; Helios; Darutörpeharc* stb.) ilyenekre tiszta le. A hosszabb versek esetében viszont teljes szélességű írólapokra volt szüksége, vagy azért, hogy két hasámban írva egy lapon elférjen a teljes szöveg (pl. *Strófák a wartburgi dalnokversenyből; Régi szálloda; A világosság udvara*), vagy a kifejezetten hosszú sorú versek esetében azért, hogy elkerülhető legyen a sortörés (pl. *Paris; Emléksorok egy régi pécsi uszodára*). Ezeket az írólapokat aztán a többihez hasonló kutyanyelv alakúra hajtotta. A postára adás előtt ezeket a hosszúkás, egymásra illesztett kutyanyelveket még egyszer, a rövidebb oldalukkal párhuzamosan, a közepénél is félbehajtotta, majd az így létrejött, kb. 5 cm vastag, 170×105 mm alakú kéziratköteget nyilván egy nagy borítékba tette, amit aztán Fogarásról Budapestre küldött. A boríték nem maradt fenn, de a kéziratok pontosan egymásba simulva ma is őrzik a küldés során kialakított formát.

Babits már egyetemista korában hasonló méretű kutyanyelvekre jegyzetelte ki olvasmányait, ilyenekre írta többek közt az *Arany, mint arisztokrata* című dolgozatát és a *Dialektikai regény* című esszéjét, sőt ilyen alakú papírosokon leveleztek egymással Kosztolányi Dezsővel is. Babits ezt a szokásukat egy visszaemlékezésében, melyet az újvidéki *Kalangya* című folyóiratban 1938 márciusában publikált, némi nosztalgiával kevert öniróniával így eleveníti fel: „A leveleket hosszú kutyanyelvre írtuk, mint igazi bennfentes irodalmárok; nyolc-tíz ilyen kutyanyelvből is állott egy levél”.¹³ Vagyis nemcsak levelezésük tartalma volt elhivatott, hiszen „naiv gátlástalansággal”, ahogy Babits Kosztolányi halála után fogalmaz, „az egész magyar irodalom megújítását”¹⁴ tüzték ki közös célul, hanem a szerzői leadást imitáló papír „bennfentes” formája is szimbolikus része volt ifjonti odaadásuk komolyságának. 1909 februárjában, a *Levelek Iris koszorújából* című kötet leadásakor jön el az az ünnepélyes pillanat, amikor Babits immár nem irodalmi szerepjáték részeként, hanem konkrét céllal, pontos sorrendet kialakítva, felkért szerzőként, hivatalos szerkesztői elvárásoknak megfelelően ilyen kutyanyelv formájú papírosokra tisztázza le verseit.

A leadásra szánt, gondosan leírt, autográf tintairású tisztázatok a következők: *In Horatium; Helios; Paris; Tüzek; Példabeszéd; Darutörpeharc; Aliscum éjhajú lánya;*

iként fognak megjelenni. A *Holnap új verseiben* és a *Levelek Iris koszorújából* kötetben egyaránt megjelent versek: *In Horatium; Óda a bűnhöz; A templom röpül!; Himnusz Iriszhez; Paris; Recanat; Strófák a Wartburgi dalnokversenyből; Kútban; Szőlőhegy télen; A világosság udvara; Emléksorok egy régi pécsi uszodára; Névjegyemre.*

13 BABITS Mihály, „Emlék régi levelekből”, *Kalangya* 5 (1936): március, 3:157–158.

14 BABITS Mihály, „Kosztolányi Dezső levelei Babits Mihályhoz”, *Nyugat* 29 (1936): december, 12:402–416, 402.

Theosophikus énekek; Strófák a wartburgi dalnok-versenyből; Turáni induló; Galáns ünnepek; Recanati; Aestati hiems; Vásár; Régi szálloda; Városvég; A világosság udvara; Emleksorok egy régi pécsi uszodára; Vérivó leányok; Húnyt szemmel; Feketeország; A halál automobilon; A templom! Röpill!; A lírikus epilógja.

A huszonnégy darab, kézzel írt tisztázat mellett három versének olyan szövegét adja le, amelyek vagy teljes egészében vagy részben korábbi megjelenések lapkivágatai. A körbevágott, nyomtatott verseket utóbb a kutyanyelv mérethez illeszkedően, megfelelő szélességű papírra ragasztja, s ha kell, a szöveget tintairással kiegészíti.

A kötetbeli sorrend szerint az első, nem tisztán kézirású vers az *Anyám nevére*, melynek szövegét az éppen frissen megjelent *Fogaras és Vidéke* című hetilap február 21. számából vágja ki. A lapban a negyedik szakaszt, a *Tárca* rovat formátumának megfelelően, új hasábra szedték, ezért Babits a verset úgy ollózza ki, hogy ezt az utolsó szakaszt egy 170×105 mm-es papíron az első három alá ragasztja, akkurátusan ügyelve arra, hogy a sorkezdetek illeszkedjenek, és megfelelő sorkihagyás legyen az új strófa előtt. A *Fogaras és Vidéke* által kiszedett vers szövegének 22. sorában a *hajlott* ige sajtóhiba, hiszen a *hajolt* alak szerepel már az 1906-ban a Kosztolányinak elküldött tintairású versküldeményben is, és így jelent meg a *Politikai Hetiszemlében* valamint a *Vasárnapi Újságban* is. Ezért Babits a fogarasi hetilap téves szedését tintairással a *hajolt* formára alakítja át, a szöveg így is fog megjelenni a kötetben. A lapkivágatok mellé, a fólió jobb szélére, függőlegesen, ceruzával rájegyzi a vers korábbi két megjelenésének helyét: „Vasárnapi ujság, Fogaras és vid”.¹⁵

A második összeragasztott vers a *Golgotai csárda*, ennek szövegét *A Holnap* antológiából veszi ki Babits. Szétvágja és a papírra ragasztja a kötet 91. oldalát, ahol a vers eleje található, de mivel a harmadik strófának csak az első négy sorát szedték ki erre az oldalra, ezért a második négy sort a 92. oldalról kell kivágnia, utóbb új hasábot kezdve ezt illeszti ragasztással a másik kettő mellé. Mivel a negyedik strófa szövege úgy helyezkedik el a 92. oldalon, hogy az fedésben van a cím és az első strófa túloldali szövegével, ezért ezt a strófát már tintairással kell pótolnia a harmadik strófa alá írva. Nyilván nem akart (vagy nem tudott) két antológiát is feláldozni a leadás érdekében. A kéthasábos forma miatt itt a papír hossza a kutyanyelv szélességének megfelelő 105 mm, és a papír szélessége lesz 170 mm, vagyis Babits ezt az oldalt fektetve tudja beilleszteni a postai küldemény oldalai közé.

A harmadik nem kéziratos szöveg a *Turáni induló*, melynek teljes egésze szintén *A Holnap* antológiában megjelent vers lapkivágata, még az antológia címe és a szerző neve is látható a fejlécben. Itt Babitsnak könnyű dolga van, hiszen a vers szedése egy páros és a vele szemben lévő páratlan oldalra, a 86–87. oldalra esik. Az innen kivágott szövegeket egy 208×170 mm nagyságú papíron, szintén két hasámban egymás mellé ragasztja, majd középen a papírt úgy hajtja félbe, hogy az ne legyen szélesebb, mint a kutyanyelv formájú többi oldal 105 mm-es szélessége. Megjegyzendő, hogy Babits minden versét külön-külön gondosan aláírja, utóbb azonban a kötet szerkesztője szinte

15 *Vasárnapi Újság* 56 (1909): február 7., 6:106–107; *Fogaras és Vidéke* 7 (1909): február 21., 8:2. Babits a vers két évvel korábbi, első megjelenését nem említi: *Politikai Hetiszemle* 7 (1907): szept. 22., 19:12–13.

mindegyik nevet, mint kizsedésre nem kerülő részt, áthúzza ceruzával, a sorból nyilván csak véletlenül marad ki néhány aláírás.

Egyetlen vers van, a *Memento*, amelynek elkallódott a leadott példánya. Elképzelhető, hogy Babits ebben az esetben is lapkivágatot illesztett a kötet kéziratái közé, hiszen ez a vers is ekkorra már többször is megjelent, legutoljára 1908. október 18-án a *Fogaras és Vidéke* számára könnyen hozzáférhető számában. A kötetbeli megjelenéssel összehasonlítva több olyan verset találunk, melyeknek Babits nem küldte el kéziratát, valamint három olyanra bukkanunk, amelyek végül nem kerültek be a *Levelek Iris koszorújából* című kötetbe: *Helios*, *Példabeszéd*, *Memento*. Ezeknek a különbségeknek az okára a már régebben ismert és az újonnan felbukkant levelek egymást kiegészítő tartalma ad magyarázatot.

A kötet keletkezéstörténetét megvilágító új adatok

A *Levelek Iris koszorújából* leadásának körülményei és ideje pontosan meghatározható annak ellenére, hogy a most előkerült két Babits-levélen nincs sem dátum, sem név szerinti megszólítás. A kötet megjelenéséhez köthető első adat Fenyő Miksa 1909. február 8-án, a *Nyugat* nyomtatott fejléces levélpapírján írt hivatalos felkérő levele:

Igen tisztelt uram! A »Nyugat« mint kiadóvállalat néhány verses és néhány elbeszélő (2 ½ – 4 ives) füzetet akarna kiadni. És pedig úgy tervezi, hogy elsőbb három verses füzetel jelenne meg: Ignotus, Kemény Simon és az ön verseit adván.¹⁶ Nagyon kérjük, hogy járuljon ehhez hozzá, állítsa össze a kiadandó verseket – mintegy három ivre valót – és küldje be nekünk minél előbb.¹⁷

Fenyő levelében azt is hozzáteszi, hogy „a füzeteket már márczius közepén szeretnők hozni”, ezért gyorsan kéri az anyagot. Bár a levelet Fenyő írja, mivel könyvkiadási ügyekben ő volt az összekötő, de tudjuk, hogy a szerzőket Osváttal és Ignotusszal együtt közösen választották ki,¹⁸ tehát a levél az ő tudtukkal és nevükben is készült. Babits számára igazi szenzáció lehetett a felkérés, hiszen 1908 őszén *A Holnap* megjelenése után meghökkenő gyorsasággal került neve a hírlapi csaták célkeresztjébe, ország-szerte támadták és persze dicsérték is verseit. Ezért volt sorsfordító esemény számára, hogy a *Nyugattal* kedvezően alakult a kapcsolata. Már a csatározások legelején Osvát Ernő külön fontosnak tartotta, hogy egy lábjegyzetben megvédjé őt a *Nyugat* hasábjain

16 Végül Ignotus tervezett kötete helyett Gellért Oszkáré jelenik meg. A *Nyugat* Kiadó első három „verses” kiadványa: KEMÉNY Simon, *Lamentációk* (Budapest: Nyugat, 1909); GELLÉRT Oszkár, *A Deltánál* (Budapest: Nyugat, 1909); BABITS Mihály: *Levelek Iris koszorújából* (Budapest: Nyugat, 1909).

17 BABITS Mihály, *Levelezése 1907–1909*, kiad. SZŐKE Mária, Babits Mihály műveinek kritikai kiadása – Levelezés 2 (Budapest: Akadémiai, 2005), 195.

18 BUDA Attila, „Babits Mihály művei a Nyugat Kiadó gondozásában”, in BUDA Attila, *Teremtő utánzás*, 245–278 (Budapest: Ráció Kiadó, 2007), 251; BUDA Attila, *A Nyugat Kiadó története* (Budapest: Borda Antikvárium, 2000), 16.

megjelenő, Kemény Simon által írt, *A Holnap* szerzőit sommásan Ady-utánzással vádoló kritikájával szemben. „*A Babits Mihály nagy tehetsége csodálatos jeleinek felmutatása oly érdeme A Holnapnak, mely említetlenül nem hagyható.*”¹⁹ Közismert az is, hogy nem sokkal később, 1908. november 19-én, úgyszintén a *Nyugat* céges levélpapírján elküldte Babitsnak híressé vált levelét: „*Tisztelt Uram, kérem, küldje el nekem összes műveit. Híve Osvát Ernő*”²⁰ Mindennek következtében 1908. november 16-tól kezdve Babits már a *Nyugat* rendszeres szerzőjének volt tekinthető, és február 8-ig, Fenyő Miksa felkérő leveléig, már tíz verse és több prózai írása megjelent a folyóiratban. Mindezt figyelembe véve bátran állítható, hogy a hír, miszerint az újonnan megalakuló *Nyugat* Kiadó legelső három verskötetének egyike az övé lesz, kitüntető megbecsülésnek számított, és váratlanul nagy örömet okozhatott neki.

Mostanáig nem ismertük annak a levélnek a szövegét, amelyet Babits válaszként küldött a *Nyugat* Kiadó felkérésére. „A tervezett versfüzet számára mellékelve küldöm a verseket. A füzetben oly sorrendben kérem őket közölni mint számozva vannak, a *Nyugatban* megjelenteket is a lentebb adott tartalomjegyzék szerint illesztve be.” A megszólítás, „Igen tisztelt Uram!”, minden bizonnyal Fenyő Miksának szól, hiszen ő kérte fel Babitsot egy „verses füzet” összeállítására, a válaszban ennek megfelelően szerepel a „versfüzet”, „füzet” szó műfajmegjelölésként. A levelet a versekkel együtt Fenyő Miksa nyilván azonnal megmutatta vagy továbbította szerkesztőtársainak, végül így kerülhet majd a megjelenés után Osvát kéziratái közé a kötet egész anyaga, aki gondosan megőrzi, hogy aztán Elek Artúron át máig különböző dobozokba rejtőzve várja a nyilvánosságra kerülést. Babits Fenyőnek írt levelében mentegetődzik, hogy válaszát rendetlenül, és kissé késlekedve küldi: „Bocsánatot kérek a rendetlen levélírástért, de ily soká huzodván a dolog, most már igen siettem.” Az elhúzódság nyilván összefügg azzal, hogy nemcsak az összes vers kéziratát kellett újra lemásolnia, hanem a közlendő versek válogatását és magát a kötet szerkezetét is ekkor kellett kialakítania. Fenyő Miksa március 16-ai válasza feltehetőleg azonnal érkezik: „A kötet anyagát megkaptam. Most a címet kérném. A korrekturnát magam fogom végezni. Lelkiismeretesen.”²¹ Tehát Babits február folyamán dolgozhat a kötet összeállításán, és csak március elejére, nem sokkal március közepe előtt készül el a megfelelően sorrendbe állított, letisztázott anyaggal. Ennek a késlekedésnek köszönhető, hogy Gellért Oszkár és Kemény Simon kötete után az övé harmadikként, csak a május 15. előtti napokban lát napvilágot.²²

Babits levélének legfontosabb része az a tartalomjegyzékszerű számozott lista, amelyet összefoglaló áttekintésként küld, hiszen ebből látható, hogyan alkotta meg leadáskor a *Levelek Iris koszorújából* szerkezetét. Lényegében már ekkor kialakul az a sorrend, amelyet ma az iskolákban érettségi tételként elemezni szokás. Vastagon fogó kék ceruzával, a tartalomjegyzékében szereplő számoknak megfelelően a verseket tartalmazó

19 KEMÉNY Simon, „A Holnap”, *Nyugat* 1 (1908): október 1., 19:214–216, 216.

20 BABITS, *Levelezése 1907–1909*, 158.

21 Uo., 205. Az a levél vagy a kéziratnak az a része, amelyben Babits címjavaslatait elküldi, a most nyilvánosságra került anyagban sem maradt fenn.

22 RÓNA Judit, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája 1909–1914* (Budapest: Balassi Kiadó, [2013]), 92.

fóliók bal felső sarkába, a címek mellé, feltűnően nagyméretű, nyilván a nyomdának szánt sorszámokat is ír, majd erre ki is tér levelében: „A füzetben oly sorrendben kérem őket közölni mint számozva vannak”.²³ Csak azoknak a verseknek a kéziratát adja postára, amelyek még nem jelentek meg a *Nyugatban*, ezért kéri, hogy „a *Nyugatban* megjelenteket is a lentebb adott tartalomjegyzék szerint” illesszék majd be a kötetbe. A tartalomjegyzékben zárójeles megjegyzésekben, „(Nyugat)”, külön meg is különbözteti azokat, amelyeknek a folyóirat által már egyszer kiszedett, nyomtatott formátumára számít: *Óda a bűnhöz; Himnusz Irishez; Messze... messze...; Éjszaka!; Sunt lacrimae rerum; Sírvers; San Giorgio Maggiore; Zrínyi Velencében; Itália; Szőlőhegy télen; Csendéletek; Mozgófénykép; Sugár; Örök folyósó*.²⁴ Vagyis Babits az összes, addig a *Nyugatban* megjelent versét beválogatja kötetébe.

Fontos újdonság az eddigiekhez képest, hogy Babits a „füzet” elnevezést figyelembe véve eleve túlméretezettnek véli összeállítását, és csillaggal jelöli azokat a verseit, amelyeket a kihagyhatóak közé sorol: „Ha sok, a *)gal jelölteket ki lehet hagyni.” A levél végén megismétli: „Minthogy lehet, hogy enyi [sic] vers tulhágja a megszabott teret, az esetleg kihagyhatókat csillaggal jelöltem.” Ezek a következők: *Helios; Éjszaka!; Memento; Példabeszéd; Aliscum éjhajú lánya; Mozgófénykép; Régi szálloda; A világosság udvara; Emléksorok egy régi pécsi uszodára, A halál automobikon*. A felsoroltak, a *Memento* kivételével, mind a hosszabb versek közé tartoznak.

Fenyő Miksa április 7-ei válaszleveléből az következik, hogy a szerkesztők először az összes elküldött verset kiszedik, s csak ezután akarnak dönteni, hogy terjedelmi okok miatt mit hagyjanak ki. Annyira sietni szeretnének, hogy két részben küldik a korrektúrát, vagyis amint kész van a kötet első felének szedése, azt azonnal feladják a fogarasi címre:

Itt küldöm a kiszedetttek egy részét; a többi holnap kapja meg. Nagyon kérjük, hogy azonnal lásson a korrektúrához és lehetőleg forduló postával küldje vissza az anyagot. Éspedig a kikorrigált verseket is, a kéziratokat is. Magam is a mellett vagyok, hogy a *Helios*, *Memento*, és *Példabeszéd* maradjon ki. Meg talán az »Emléksorok egy régi pécsi uszodára« is, bár ebben sok melegség van.²⁵

Abban a válaszlevelében, amelyet Babits a kéziratokkal és a kijavított korrektúrával együtt küld vissza, és amelyet eddig szintén nem ismertünk, egyrészt észrevételezi, hogy a levonatok közül „csak azok hiányoznak, amelyek a *Nyugatban* megjelentek”, másrészt pontosítja, hogy mihez ragaszkodik és mihez nem:

23 A *Nyugtalanság völgye* kötet nyomdai kéziratát is hasanló módon, vastagon fogó, kék ceruzával fogja majd tíz év múlva beszámolni. (PIM V. 1612)

24 A *csendéletekből; Himnusz Irishez; Messze... messze...; Nyugat 1* (1908): nov. 16., 22:355–358.; *Az örök folyósó; Sunt lacrimae rerum; Hegeso sírja; Szőlőhegy télen, Nyugat 1* (1908): dec. 1., 23:393–395; *Ó éjszaka!; Sírvers; Mozgófénykép; Nyugat 2* (1909): jan. 1., 1:44–47, *Óda a bűnhöz; Sugár; San Giorgio Maggiore; Zrínyi Velencében; Itália, Nyugat 2* (1909): márc. 1., 5:277–280.

25 BABITS, *Levelezése 1907–1909*, 210.

Ami a kihagyásokat illeti: a csillagokkal jelöltek tetszés szerint kihagyhatók s így |:az er| a Helios, Példabeszéd stb. is. Ezeket tetszésre bízom. A Nyugatban megjelent versek közül azonban legfelebb a Mozgófényképet és az Éjszakát nélkülözném: a többiek<hez>et nehezen.

A kész kötet alapján tudjuk, hogy a szerkesztők végül a *Helios*, a *Memento* és a *Példabeszéd* kihagyása mellett döntenek. A *Memento* már korábban többször is megjelent, azonban a két utóbbi verset Babits sem ekkor, sem később nem publikálja.²⁶

Nemcsak a levelek tartalma, hanem a most előkerült anyag is azt bizonyítja, hogy a Nyugat Kiadó kiszedett minden leadott verset, hiszen a Babits által visszaküldött kéziratok között fennmaradt a végül valóban kihagyásra ítélt három vers egy-egy korrekcióra példánya. Ezeknek betűtípusa megegyezik a *Levelek Iris koszorújából* kötetben használtakéval, tükrük nagysága is azonos. A *Helios* és a *Példabeszéd* fölióin látható, hogy Babits el is végezte a korrigálást, a *Memento* kiszedett szövegén nyilván azért nincs javítás, mert nem talált benne hibát. Ha a fennmaradt levonatokat összevetjük a megjelent kötet oldalszámaival, akkor az is megállapítható, hogy a kéziratban leadott verseket első körben ideiglenes, folyamatos számozással szedték ki. A levonat minden bizonnyal a munkacímet tartalmazó páratlan-páros oldallal kezdődött (1–2), majd ezt követhette 3–4. oldalszámmal az *In Horatium* című vers, ezért szerepelhet a *Helios* fennmaradt két oldalas levonatán az 5–6. oldalszám. Ha hozzávesszük azt, hogy a hiányzó, a *Nyugatban* addig még meg nem jelent *Paris* és *Tüzek Iris*-kötetbeli három-három oldalas szedése folytatná a levonat ideiglenes számozását (7–9; 10–12), akkor a *Memento* korrektúrapéldányán logikusan szerepel a 13. oldalszám, a *Példabeszédén* pedig az *Anyám nevére* (14–15) verset követő a 16–18. oldalszám.²⁷ Amikor a korábban, a *Nyugatban* megjelent és a frissen kiszedett szövegek a kötetbeli végleges helyükre kerültek, akkor nyilván az egészet újrászámozták.

A helyzetet bonyolítja, hogy Babits a *Levelek Iris koszorújából* anyagának összeállításakor nemcsak azoknak a szövegeknek nem küldte el a kézzel írott példányát, amelyek már egyszer megjelentek a *Nyugatban*, hanem azokról sem, amelyekről azt írja: „Mult alkalommal beküldtem”. Vagyis feltehetőleg még Fenyő Miksa február 8-ai felkérő levelének megérkezése előtt adta postára őket. Ilyen zárójeles megjegyzés két vers mellett szerepel: *Aliscum éjhajú lánya*; *Városvég*. Mivel azonban végül egyik vers sem jelent meg a *Nyugatban*, így a folyóirat számára kiszedett szöveg sem jöhetett létre, mely az *Iris*-kötetben utóbb felhasználható lett volna. Feltehetőleg Babits kérése alapján az *Aliscum éjhajú lánya* kéziratát azonnal megtalálják, szövegét kiszedik és kötetbeli helyére illesztik. Ennek a versnek a kéziratán látható egyedül halvány ceruzairású

26 A *Memento* megjelenései: *Bácskai Hírlap* 10 (1906): márc. 4., 2.; *Bácskai Napló* 1 (1907): márc. 31. (húsvéti melléklet), 78:6.; *Politikai Hetiszemle* 8 (1908): jan. 5., 1:21.; *Fogaras és Vidéke* 7 (1908): okt. 18., 42:2. A *Helios*, a *Memento* és a *Példabeszéd* versekről részletesen lásd BABITS, *Összes versei*, 233–236, 278–280, 380–383. A *Helios* című vers részletes elemzését lásd még VIDA Gergely, *Babits-olvasatok: Játék, konvenció és trópus a fiatal Babitsnál* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2009), 64–66.

27 A versek oldalszámait a *Levelek Iris koszorújából* kötet első kiadásában: *In Horatium* 5–6.; *Paris* 14–16.; *Tüzek* 17–19.; *Anyám nevére* 24–25.

szerkesztői utasítás, mely a cím betűtípusára vonatkozik és felismerhetően Osváttól származik: *Borgis*. Végül a többi levonattal együtt ezt a megtalált kéziratot is visszaküldik Fogarasra. Babits utóbb az *Aliscum éjhajú lánya* lapjára már nem is írja rá a tartalomjegyzéknek megfelelő, kék ceruzás 16. sorszámot, hiszen nyilván ekkor már feleslegesnek véli, csak egy jóval későbbi, feltehetőleg az 1960-as évek során, golyóstollal írt, bekarikázott 16. szám kerül az oldal bal felső sarkába.²⁸ Ezzel szemben a *Városvég* minden bizonnyal kimaradt az első szedés munkájából. Babits ezért írja, hogy hiányzik „a *Városvég* c., amelyet attól félve hogy kézírata már elkallódott s minthogy egyik jobb versemnek hiszem, még egyszer elküldök”. Ez lehet az oka annak is, hogy e vers kéziratán sem található a sorrendet kialakító autográf, kék ceruzairású számozás, csupán egy utólag, szintén golyóstollal a sorrendnek megfelelően ráírt, bekarikázott 30. szám. A végeredményt, mely Babits számára nyilván megnyugtató volt, ismerjük: a *Városvég* kiszedett szövege is bekerül kötetbeli megfelelő helyére.

Változtatások a kötet szerkezetén: egyes versek és összefüggéseik módosuló jelentése

Babits a tartalomjegyzék készítése közben egyszer változtat a sorrenden. A *Turáni indulót* először a *Theosophikus énekek* és a *Strófák a wartburgi dalnokversenyből* közé helyezné, de a címet azonnal áthúzza és a ma ismert helyére, eggyel hátrább, vagyis a *Strófák a wartburgi dalnokversenyből* és a *Golgotai csárda* közé illeszti. A szerkezet kétségtelenül világosabb lesz, hiszen így közvetlenül egymás mellé kerülnek a keresztényt és az indust, valamint a két mesterdalnokot, Wolframot és Tannhäusert párhuzamosan beszéltető ikerversek, ezáltal határozottan felerősödik a kötet egyik nagy poétikai újonsága, az a szemléleti pluralizmus, melyet a különböző beszélők párhuzamosságai, egymáshoz való változó viszonyuk, kölcsönösen dialogizáló stílusrétegek alakítanak ki. A versek egymással felelő elrendezésének szerkezeti kiemelése egyúttal nagyobb lehetőséget nyújt a szövegek ironikus olvasatára is.

Másik szerkezeti változtatása, hogy két verset utóbb illeszt be tartalomjegyzékébe, majd ugyanitt eszerint alakítja át a következő, már korábban leírt verscímeinek tintairású számozását is. A 9. sorszámú *Memento* címe mellé jegyzi le, vagyis az *Anyám nevére* elé helyezi 10. sorszámmal a *Sunt Lacrimae Rerum*ot, itt nagybetűvel kezdve a cím szavait.²⁹ E miatt a tartalomjegyzékben kilenc következő verscímnél kell átjavítani a sorszámát. Vagyis nem a befejezés után, hanem már a lista összeállítása közben jön rá, hogy módosítani akar. Második beszúrása a *Mozgófénykép*, melynek címe 28. sorszámmal szintén a lapszélre kerül, a 27. számmal jelölt *Csendéletek* mellé, tehát a *Régi szálloda* elé,

28 A golyóstollal írt rájegyzések eredetéről lásd a *Forrásközlések* bevezetőjét.

29 E tartalomjegyzékben Babits a cím minden latin szavát nagybetűvel kezdi, oly módon, ahogy később egyetlen közlésben sem fog szerepelni. E változásnak lehet tipográfiai oka, hiszen a címetek az első kiadástól kezdve mindegyikben csupa nagybetűvel szedik, így eltűnhet a különbség a betűk mérete közt, azonban a *Sunt Lacrimae Rerum* szókezdő nagybetűi a tartalomjegyzékekben sem bukkannak fel, pedig a kurrens szedés miatt ott mindig láthatóvá válik a betű nagysága. A versnek nem maradt fenn kézírata, ezért nem ellenőrizhető, hogy Babits azon hogyan írta a címet.

emiatt pedig *A lyrikus epilógiájig* terjedő, utolsó tíz vers sorszámát kell megváltoztatnia a megfelelőre. Mivel mindkét vers megjelent már a *Nyugatban*, nagyon valószínű, hogy csak véletlenül felejtette ki őket a sorból, illetve az is lehetséges, hogy menetközben jött rá arra, hogy pontosan melyik helyre szánná szövegüket. A kéziratokra kék ceruzával már a tartalomjegyzék végleges sorrendjének megfelelő számokat írja. A *Mozgófénykép* címe mellett csillag jelzi, hogy ezt a versét is kihagyhatónak tekinti. Az első korrektúra javítása utáni levelében vissza is tér a kérdésre, mikor rögzíti, hogy a *Nyugatban* megjelent versei közül legfeljebb a *Mozgófényképet* és az *Éjszakát* „nélkülöznél”.

Meglepő végiggondolni, hogy mennyire más kötet került volna ki a nyomdából, ha a csillaggal jelzett versek valóban mind kihagyásra ítéltetnek, hiszen így a „Baudelaire Tableaux Parisienjeinek mintájára”³⁰ írt versei, a „nagyvárosi képek”, ahogy Rába György nyomán ma a szakirodalom nevezi, jelentős része hiányozna, és velük együtt eltűnt volna a kötet egyik sokat méltatott, meghatározó tematikai és szemléleti újdonsága is. Ha áttekintjük a *Iris*-kötet recepcióját, látható, hogy *A világosság udvara*, *A halál automobilon* és a *Régi szálloda* mellett különösen a *Mozgófénykép* kihagyása lett volna fájó. Már Kosztolányi, a vers első olvasója, rajong érte: „A Budapesten futkosó tucatpóéták, hivatalból századvégi lantosok sohasem érzékeltetik meg a mozi hangulatot annyira, mint te komikusan szapora anapesztusaiddal.”³¹ A kötet megjelenése után, de azóta is ez az egyik legtöbbet emlegetett, elemzett vers. A *Nyugat* 1924-es Babits-számában szinte mindenki kitért rá. Jellemző kitüntetett megítélésére az is, hogy Pintér Jenő 1928-ban ennek az egy versnek kérte el Babitstól a kéziratát gazdagon illusztrált *Magyar irodalom története* című kötete számára, hogy fotómásolatot közölhessen róla.³² Rába György a „nagyvárosi képek legérettebb változatának” nevezte, szerinte a vers a „látszat látszatának megragadására” és ennek művészi megformálására tett „remekbe sikerült kísérlet”.³³ Elemzte Bori Imre, Bodri Ferenc, Buza Bozsó Angéla, Kékesi Zoltán. Legutóbb Füzi Izabella tekintette át a vers korábbi értelmezéseit, filmtörténeti vonatkozásait, nagy ívű tanulmányában egyenesen „a filmről és a mozihatásról szóló nyelv, diskurzus egyik alapító darabjának” nevezi.³⁴

A lehetséges kihagyások ellenére másrészt az is nyilvánvaló, hogy a kötet alapszerkezete már leadáskor sziklaszilárdan kialakult, a kötet felütése és zárata által alkotott ars poetica keret adott, a gondolati és álarcos versek sora így is a finoman kiépülő belső

30 Babits maga adja meg a ciklus ötletének forrásaként Baudelaire-t Juhász Gyulának írt levelében, Szekszárd, 1905. augusztus 3. előtt, BABITS Mihály, *Levelezése 1890–1906*, szerk. ZSOLDOS Sándor, Babits Mihály műveinek kritikai kiadása – Levelezés 1 (Budapest: Historia Litteraria Alapítvány – Korona Kiadó, 1998), 162.

31 BABITS, *Levelezése 1907–1909*, 78.

32 PINTÉR Jenő, *Magyar irodalomtörténete: Képes kiadás I–II.* (Budapest: Franklin-Társulat, 1928).

33 RÁBA György, *Babits Mihály költészete 1903–1920* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981), 156.

34 BORI Imre, „Amerikai szerelmi tragédia: Babits Mihály: *Mozgófénykép*”, *Híd* 58 (1992): 11–12:900–906. http://adattar.vmmi.org/cikkek/15346/hid_1992_11-12_14_bori.pdf; BODRI Ferenc, „Babits és a »mozgó-kép«”, *Tiszatáj*, 41 (1987): 4:59–67. http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/13311/1/tiszataj_1987_004_059-067.pdf; BUZA Bozsó Angéla, „Babits Mihály: *Mozgófénykép*”, *Magyar Nyelvőr* 119 (1995): 3:245–258; KÉKESI Zoltán, *Mint hír a dróton: Babits Mihály: *Mozgófénykép* – Kassák Lajos: *Utazás a végtelenbe*, in *Induló modernség, kezdődő avantgárd*, szerk. BEDNANICS Gábor és EISEMANN György (Budapest: Ráció Kiadó, 2006), 264–274; FÜZI Izabella, „Babits és a korai (magyar) mozi”, *Apertúra: filmelméleti és filmtörténeti online szakfolyóirat* (2016) <http://uj.apertura.hu/2016/tel/fuzi-babits-es-a-korai-magyar-mozi/>*

összefüggések gazdag szövetét hozná létre. Babits alkotói módszerének tudatosságára jellemző, hogy a rövidebb változatban is megmaradt volna az a nyelvi összetettség, az a tudatosan végigvonuló sokszínűség és stílus-pluralizmus, mely a kötet egyik lényegi komponense és nívója. A szerkesztők ízlését dicséri, hogy csak a két korai vers, a *Helios* (1904) és a *Példabeszéd* (1905) kihagyása mellett döntöttek, és nem veszteség az 1903 tavaszán írt *Memento* kimaradása sem, hiszen ez sokkal inkább Heine versének átköltése, mint önálló alkotás; jellemző, hogy Babits 1920-ban már műfordításként közli szövegét a *Pávatóllak* című kötetében.³⁵ A döntés egyúttal egy határozott értékítéleten nyugvó, kimondatlan kiadói vállalást is jelez, ennek alapján válhatott Babitsé a legnagyobb terjedelművé a Nyugat Kiadónál megjelenő első három „verses füzet” közül. Gellért Oszkáré 75 [1] oldal; Kemény Simoné 63 [2] oldal, míg az övé végül 94 [2] oldal lett, vagyis 6 nyomdai ív nagyságú az eredetileg felajánlott 2 ½ – 4 helyett.

Egyes versek kialakulásához: címváltozatok és önállósítás

Kiemelkedően fontos filológiai hozománya az *Iris*-kötet kéziratának, hogy ezek alapján nyomon követhetjük néhány verscím alakulását is. Feltehetőleg az csak véletlen hiba következménye, hogy bár a *Csendéletek* cím szerepel a Babits által összeállított tartalomjegyzékben, mégis a *Nyugat*beli szedés alapján *A csendéletekből* maradt a cím a kötet első és további két kiadásában is, majd csak a *Versek* (1928) és *Összes Versek* (1937) című gyűjteményes kötetekben kapja meg a már korábban javasolt *Csendéletek* címet.

A legérdekesebb és talán a leginkább elgondolkodtató adat, amit csak innen tudhatunk meg, hogy a kötet mára emblematikussá vált záró versének első, aláhúzással kiemelt címe csupán ennyi lett volna: *Epilóg*. Babits utóbb ezt többször is áthúzza tintával, majd kék ceruzával szinte ki is satírozza, hogy végül mellé írja, gondosan meghosszabbítva az aláhúzást: *A lírikus epilógja*. A görög eredetű első szó latinosa átírta a kötet harmadik kiadásától kezdve változtatja a ma is használatosra: *A lírikus epilógja*. A cím történetéhez tartozik, hogy amikor Kosztolányi egy korai, még 1904 áprilisa előtt, minden bizonnyal a Négyesy szeminárium számára írt kritikájában Babits „sonnettjeiről” teljes elismeréssel szól, akkor két versére is az első sor kezdő szavaival utal: „az »alig volt dél« és a »versemnek tárgya« címűek [...] kiváló kvalitásokkal rendelkeznek”.³⁶ Az „alig volt dél” kezdetű később a *Napszállta* címet kapta, a „versemnek tárgya” kezdetű lett *A lírikus epilógja*. Ugyanis 1904 tavaszán a vers első sora még ugyanaz lehetett, mint az *Angyalos könyv* második füzetében található kézirat: „Verseemnek tárgya én birok csak lenni”. E füzetben a szonett annak a híres, korai, kézíratos versösszeállításnak a kezdő darabja, amelyet Babits nagy gonddal, verskötetyszerű ciklusokba rendezve, 1906 első felében állít össze, s melyet Rába György találóan öskötetnek nevez.³⁷

35 BABITS Mihály, *Pávatóllak: Műfordítások* ([Budapest]: Táltos, 1920), 24.

36 *Kosztolányi Dezső levelezése 1. 1901–1907*, szerk. BUDA Attila, s. a. r. BUDA Attila, JÓZAN Ildikó és SÁRKÖZI Éva, Kosztolányi Dezső összes művei – Levelezés 1 (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2013), 142.

37 RÁBA, *Babits Mihály költészete...*, 52.

Két évvel később a *Szeged és Vidékében*, nem sokkal az *Iris*-kötet leadása előtt, 1908. december 25-én már *Csak én* címmel jelenik meg a vers, ugyanis a kezdősort Babits ekkorra így változtatja meg: „Csak én tudok versemnek tárgya lenni”. Kérdés, hogy ezt a kezdő két szót ő maga használja-e címként, vagy a szerkesztőség emeli-e ki önkényesen a kézirat alapján, de az bizonyos, hogy a kezdősortól független címe még ekkor sincs a versnek.

1909. március elején, amikor leadja kötetének kéziratát, ugyanezzel a szórenddel kezdi versét, de visszahozza az első változat „birok” igéjét, valamint az objektívebb hangzású *tárgy* szót a romantikus csengésű *hősre* alakítja: „Csak én birok versemnek hőse lenni”. A vers azonban nemcsak szövege és záró helyzete miatt, hanem az ekkor kialakított *A lírikus epilógja* cím által is vált a kötet egyik meghatározó darabjává. Szintén nincs olyan kortárs pályakép-elemzés, amely ne utalna valamilyen formában rá, a Babits-szakirodalomnak pedig mindmáig egyik visszatérő témája a vers címének a kötet egésze szempontjából való értelmezése. Rónay György alapvető tanulmányában, amelyben a fiatal Babits költészetét az általa célul kitűzött objektív líra megvalósításának eredményeként értelmezi, ebből a szempontból *A lírikus epilógja* címmel kiemelten foglalkozik. Ő veti fel először, s aztán többen követik, hogy Babits épp a cím által objektíválja „általános lírikus portrévá” a „fojtogatóan személyest”; „a” lírikust beszélgeti, „mint a *Recanat*-ban Leopardit, de amit mond, ugyanakkor ugyanúgy el is távolítja magától, egyszerre képtelenül is, meg kényszerülve is a vallomásra”.³⁸ Rába György és Nemes Nagy Ágnes értelmezése lényegében ezt a gondolatmenetet viszi tovább. A cím jelentőségét emeli ki Angyalosi Gergely is, hiszen épp ennek alapján tartja szerepversnek: „nem véletlenül nem *Egy lírikus epilógja* a címe –, tehát hogy nem csak felületi mondandója szerint, hanem retorikai értelemben ironikusan is értelmezhető”.³⁹ Utólag visszatekintve megállapítható: Babits kötetkomponáló erejét, szemléleti tudatosságát érhetjük tetten a cím megváltoztatásban. Ha *Epilóg* maradt volna a vers címe, akkor csak a vers pozíciója, a kötetbeli záró hely fontossága került volna kiemelésre, és a szerepversként való értelmezés lehetősége elkallódott volna. Igaz, hogy az első címváltozat erőteljesebben utalna Arany János *Epilógusára*, mint a végleges, azonban a kötet egésze veszített volna jelentésbeli rétegzettségéből, a lírikusi önszemlélet tudatosságából.

Ennél komplexebb, de nem kevésbé figyelemre méltó a *Fekete országhoz* kapcsolódó javítások csoportja. Babits eredetileg egy közös papírra tisztazza le a *Húnyt szemmel* és a *Fekete ország* című versek szövegét, ennek megfelelően közös sorszámmal látja el őket mind a levél részét képező tartalomjegyzék írásakor, mind a kék ceruzával írt lapszámozáskor: „35”. Vagyis szorosan összetartozóként, egy műként kezeli őket. Eredetileg a „Húnyt szemmel” kezdősorú versnek (ekkor még rövid *u*-val írja a szót) a címe a következő lett volna: *Álomvilág*. Mivel ez eredetileg a lap tetején, főcímként szerepelt volna,

38 RÓNAY György, „A lírikus epilógja”, in RÓNAY György, *A nagy nemzedék*, 93–108 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971), 107.

39 RÁBA, *Babits Mihály költészete...*, 18–19; NEMES NAGY Ágnes, *A hegyi költő* (Budapest: Magvető Kiadó, 1984), 28–32; ANGYALOSI Gergely, „A lírai személytelenség kérdéséhez”, *Literatura* 23 (1997): 211–217, 209; lásd még VIDA, *Babits-olvasatok...*, 107–126; a vers jelentőségéről eltérő véleményt fejt ki SIPOS Lajos, „Újraolvasó: Babits Mihály: *A lírikus epilógja* és az *In Horatium*”, *Tiszatáj* 61 (2007): 11:1–11.

ezért formailag a *Fekete ország* versre is vonatkozott volna, vagyis ez utóbbit szinte tagversként sorolta volna a főcímhez tartozó két strófa alá. Majd ezt a tintaírású címvariánst, az *Epilóg* címhez hasonlóan, tintával többször is áthúzza, azzal a különbséggel, hogy ebben az esetben nem ír a régi mellé semmilyen új címet. Ezt a helyzetet megerősíti azzal is, hogy a vers két strófáját a fólió bal oldalán egy nagy ceruzairású kapcsolójel összeköti, mellette szerzői utasításként szintén ceruzával, függőlegesen odaírja: „Cím nélkül”. A tartalomjegyzékben pedig többször is javított zárójeles magyarázatot fűz az immár *Fekete ország* címet viselő vershez. Az első megfogalmazása szerint: „(a bevezető két strófa mottószerűen cím nélkül.)” Majd áthúzással, beszúrással ezt az utasítást írja át így: „(az előtte álló két strófa cím nélkül.)” A kihagyott „mottószerűen” szó arra utal, hogy eredeti elképzelése az volt, hogy mottóként, tehát nyomdailag elkülönítve, talán kisebb betűkkel, vagy beljebb kezdve szedjék ki a kezdő, két strófás verset. A szerzői utasítás abban egyértelmű, hogy a *Fekete ország* legyen a cím, és a *Húnyt szemmel* ne önálló műként, hanem csak címnélküli bevezetőként szerepeljen a kötetben. Babits erre a különlegesnek szánt szerepre utal Szilasi Vilmosnak tett vallomásában is:

Bevezetésül készült a következőhöz [t. i. az *Iris*-kötetben a *Húnyt szemmel* című vers után „következő” *Fekete országhoz*] és az Örök folyóshoz. [...] Nagyon rosszul érezte ott magát s elhatározta, hogy a művészetben keres vigasztalást.⁴⁰

Itt a „bevezetésül” szóval egyúttal azt is jelzi Szilasinak, hogy a *Húnyt szemmel* valamivel később, de ugyanazon időszak alatt, 1906 telének elején íródott, mint a *Fekete ország* és az *Örök folyósa*. A *Levelek Iris koszorújából* kötet kézírata alapján látható csak igazán, hogy ezt a szerepet annyira komolyan gondolja, hogy a kötet leadásakor tipográfiaileg is jelezni szeretné a vers „bevezető” jellegét.

Végül a *Húnyt szemmel* és a *Fekete országot* egymást követő oldalakon, önálló versként jelenti meg. Feltehetőleg erre a változtatásra az első levonat javításakor kerít sort. Módosítását jelzi az is, hogy a kézíraton ceruzairású vonal választja el a két verset egymástól. A *Húnyt szemmel* címet feltehetőleg szintén az általunk nem ismert levonatra írhatja rá. Ha az *Álomvilág* megmaradt volna bevezető főcímként, akkor ez egyrészt nyilvánvaló gesztussal Poe hasonló című versére utalt volna, melyet *Álomország* címmel Babits 1904 körül le is fordított. Ezzel még gazdagabbá tette volna a kötet egészét átszövő intertextuális hálót, még jobban kiemelte volna a versek világirodalomba való ágyazottságát, még nyilvánvalóbban vállalta volna fel a rájátszások benső összefüggéseinek struktúraalakító szerepét. Másrészt ezzel a főcímmel, vagy a mottóként, bevezetőként szereplő két szakasszal a *Fekete ország* létfilozófiai látomássá emelkedő feketeségét sokkal határozottabban az álom világába utalta volna, felerősítve ezzel a vers kezdő sorának jelentését: „Fekete országot álmodtam én”. Talán ez némiképp válaszul akart volna szolgálni a verset ért támadásokra is, hiszen Rákosi Jenő vehemens cikke

40 KELEVÉZ Ágnes, „Babits vallomása Szilasi Vilmosnak versei keletkezéséről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 98 (1994): 743–757, 753.

után⁴¹ országos gúny tárgyává lett a *Fekete ország*. A modern költészet elleni hadviselés részeként például Kenedi Géza a Petőfi Társaság 1909. január 6-ai ülésén *Fagyöngyök* címmel felolvasott írásában, melyben az új dekadens magyar költészetet a fán élősködő fagyöngyöz hasonlítja, bár név nélkül, de a pusztulás, sőt a pusztítás elrettentő világnézeti példajaként utal Babits versére:

Valamennyi a vigasztalanságot, a lerombolást, a menthetetlen pusztulást, és ami a több, annak kínos gyönyörűségeit éneкли. És mindenben. Azért fekete, fekete és fekete nekik minden: a város, a zongora, a víz, a madár, a hegedű, a hajó, az ég, a virág, az asszony, az egész világ. Aki olvassa őket lassanként maga is fekete gyászba süllyed.⁴²

Írása ráadásul az egyik legolvasottabb napilap, *Az Újság* vasárnapi számában jelenik meg. Az öncélú rombolás, a vigasztalanság vádjára, a durva támadásokra adott volna talán választ Babits az álom motívum kiemelésével, a keretbe helyezéssel. Az a költői döntés, hogy a *Húnyt szemmel* formailag független versként előzi meg a *Fekete országot*, tehát mottóként vagy bevezetőként annak látomását nem zárja be egyértelműen az álom világába, szintén hasznára vált a kötetnek.

Az önállóvá tett *Húnyt szemmel* című vers különleges szerepét Babits később, az *Összes versek* 1937-es sajtó alá rendezésekor, a régihez képest épp ellenkező irányban gondolkodva, nyomatékosabbá teszi, hiszen ezt is kurzívan szedeti, hasonlóan például *A lírikus epilógjához*, vagy a következő kötetben szintén központi szerepű *Klasszikus álmokhoz*. Ezzel a gesztussal a *Húnyt szemmel* is azok közé sorolja, amelyek programszerűségükkel kiemelkednek egy-egy kötet versei közül, és az életmű egésze felől kapnak jelentőséget. Ahogy Rába György fogalmaz, már önmagában „ez a tipográfiai jelzés is programot ígér”.⁴³ Mottóként, bevezetőként ezzel szemben a *Húnyt szemmel* szerepe csak egyetlen egy vers magyarázó bevezetőjévé zsugorodott volna. A *Fekete ország* poétikai jelentősége is megnövekedik általa, hogy megmaradt a vers szuverenitása. „A kötet tudatos szerkesztési elvére mutat, hogy a *Fekete ország* annak dramaturgiai tetőpontján helyezkedik el” – írja Tolcsvai Nagy Gábor.⁴⁴ A függetlenségét megőrzött vers szerkezetileg így szabadabban léphet kapcsolatba a kötet más részeivel. Csak néhány példát említek a jelentős elemzések közül. Nemes Nagy Ágnes szerint a *Fekete ország* „párversellentéte” a *Himnusz Iriszhez*; e két vers úgy illeszkedik egymáshoz, „mint a nappali és az éjszakai félgömb. E szerint a *Fekete ország* a negatívum, a léttelenség, a determinált sötétség verse, amelynek másik oldala az Irisz-vers, csupa szín, mozgás, kép, élet.”⁴⁵ Rába is a kötet egészéhez viszonyítva értelmezi a verset, eszerint a „*Fekete ország* a megállt idő birodalma”, „fantasztikus víziójának” intellektuális értelme hasonló az *Induséhoz*, de az

41 [RÁKOSI Jenő] –ő, „A Holnap”, *Budapesti Hírlap* 28 (1908): dec. 20. 304:1–5.

42 KENEDI Géza, „Fagyöngyök: A Petőfi Társaság január 6-iki nagygyűlésén elhangzott előadás”, *Az Újság* 7 (1909): jan. 10., 8:33–35, 33.

43 RÁBA, *Babits Mihály költészete...*, 17.

44 TOLCSVAI NAGY Gábor, „Bizonyosság és kétely határán: Babits első kötetének stílusrétegzettségéről”, *Literatura* 20 (1994): 73–87, 85.

45 NEMES NAGY, *A hegyi...*, 64.

„egyik végkicsengése a bátorság leckéje, a másik a félelmet jajgatja világgá”.⁴⁶ A két vers elkülönítése is hozzájárul tehát ahhoz, hogy az *Iris*-kötet elemzésekor megállapítható legyen: „Babits szerkesztésében az a sajátos, hogy a kompozíció radikálisan kitágítja az értelemadás lehetőségeit.”⁴⁷

Éppen ezért az előkerült vaskos kéziratköteg nemcsak filológiai, textológiai, hanem irodalomtörténeti szempontból is valóságos reveláció. Hiszen sokkal többről van szó annál, mint hogy előkerült egy halom autográf kézirat, amely szöveg- és címvariánsokat tartalmaz, többről annál is, hogy bepillantást nyerünk a korszak kötetleadási szokásaiba. A legfontosabb, hogy tetten érhetjük a pillanatot, amikor Babits a távoli Fogarason kialakítja első, korszakformáló verskötetének szövegét. Már az *Angyalos könyv* második füzetében lévő, 1906 nyarán befejezett kéziratos verskötetére is jellemző volt a szigorúan kialakított szerkezet. Ekkor mintegy megelőlegezve saját költői megjelenésének eljövételét, oldalszámokkal ellátott tartalomjegyzéket is készített a több, nagy ciklusból álló kéziratos kötetéhez, melynek címe csak ennyi volt: *Versek 1903. jan. – 1906. jul.* Most már ismerhetjük azt a kéziratos tartalomjegyzéket is, melyet a *Levelek Iris koszorújából* kötet kézirata mellé írt. Szerkesztői tudatosságára jellemző, hogy azokat a verseit válogatja egymás mellé, amelyeknek szinte mindegyike rendelkezik önmagán túlmutató, a kötet egészéhez kapcsolódó filozófiai vagy poétikai dimenzióval. Emellett azt is látjuk, hogy milyen átgondoltan kezeli a terjedelem miatti kihagyások lehetőségét. Nyilvánvaló, hogy a kihúzások vesztese a nagyvárosi képek csoportja lett volna. Épp ezért Babits eleve úgy alakítja a szövegek sorrendjét, hogy a kötet alapszerkezete, az *In Horatiumtól A lírikus epilógjáig* terjedő gondolati íve akkor is sértetlen maradjon, a szövegek rétegzettségéből következő többoldalú nyitottság segítségével az egymásra utalások gazdag hálója akkor is létrejöhessen, ha komoly kihúzásokra kerülne sor. A Nyugat Kiadó története szempontjából pedig azért sokatmondó, hogy végigkövethetjük a szerkesztés folyamatát, mert világossá válik, hogy nemcsak azzal becsülték meg a pályakezdő Babits költői teljesítményét, hogy a legelső közt közölték verskötetét, hanem a megnövelt terjedelem jóváhagyásával is. E kézirat-együttes kapcsán a Babits-kutatásnak már lehetősége nyílik arra, hogy feltegye azt a kérdést is: „mi lett volna, ha” Babits nagyobb kihagyásokra ítélték. A kérdés azért jogosult, mert ha tudatosítjuk, amire egy Csokonai befejezetlenül maradt művével foglalkozó tanulmány hívta fel a figyelmet, hogy a feltételeesség, bármennyire küzdünk is ellene, minden irodalomtörténeti munka eredményének legbenső lényegéhez tartozik, s hogy az így feltett kérdés, és a rá adható alternatív válaszok, akár feltételeességükkel is, sokat hozzátesznek a múltból való ismereteinkhez,⁴⁸ akkor bátran végiggondolható e kézirat alapján az is, hogy egy rövidebb, meghúzott *Iris*-kötet után változott volna-e és ha igen, mennyiben módosult volna a Babitsról mostanra kialakított képünk.

46 RÁBA, *Babits Mihály költészete...*, 221–222.

47 GINTLI Tibor, „Kötetkompozíciós elvek Babits első két kötetében”, in GINTLI Tibor, *Irodalmi kalandtúra: Válogatott tanulmányok*, 67–81 (Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2013), 68.

48 DÁVIDHÁZI Péter, „Csokonai és az irodalomtörténet feltételeessége”, *Alföld* 57 (2006): 8:46–65, 62.

1. Babits Mihály levelei Fenyő Miksának

A két levél szövege betűhíven kerül közlésre. A leírást az teszi nehezzé, hogy idegen kéz írásával olyan jelek és megjegyzések is láthatóak a *Levelek Iris koszorújából* kötet kéziratához tartozó tartalomjegyzékben, amelyek zavarják az autográf szöveg értelmezését. Nemcsak a golyóstoll használata, hanem más adatok is bizonyossá teszik, hogy ezeket a feljegyzéseket 1909 márciusához képest jóval később, a hatvanas évek elejét követően készítette valaki. Minden bizonnyal maga a kézirat tulajdonosa tekintette át az autográf tartalomjegyzék segítségével a nála lévő kéziratokat, és hasonlította össze azokat a már megjelent kötetek verseivel. Kíváncsi lehetett arra, hogy mennyire teljes az anyag, ami a tulajdonába került. Ezt a feltételezést erősíti néhány olyan átvételi elismervény, mely az ő aláírását tartalmazza, s fennmaradt a család által átadott kéziratok közt. A két kézírás hasonló. A kevés adatra és a bizonytalan körülményekre való tekintettel azonban a továbbiakban mégis a „kései jegyzetelő” és az „idegen kéz” elnevezéseket alkalmazzuk leírásunkban.

Ahogy fentebb már szó volt róla, Babits tintairású tartalomjegyzékében az egyes versek címeit az általa kialakított sorrend szerinti számozással látta el, majd egy vastagon fogó, kék ceruzával ugyanezeket a sorszámokat ráírta az elküldött kéziratok bal felső sarkába is. A különböző jelek és a kéziratok összefüggéseit értelmezve megállapítható, hogy a kései jegyzetelő Babits tartalomjegyzékének tintairású számai közül golyóstollal azokat karikázta be, amelyeknek a küldemény részeként fennmaradt az autográf kézírata, ennek megfelelően a számozás oszlopa fölé ceruzával azt írta: „ami van”. Azoknak a verseknek a bekarikázott sorszámai mellé, amelyeknek szintén fennmaradt a kézírata, de a *Levelek Iris koszorújából* kötetben végül nem jelentek meg (*Helios*, *Memento*, *Párbeszéd*), ugyanez a jegyzetelő olyan kisebb karikákat rajzolt szintén golyóstollal, amelyek a fokjel ° szimbólumához hasonlóak. Meglepő módon a *Vásár* sorszáma mellé is ilyen jel került, annak ellenére, hogy a vers 1909-től kezdve minden Babits által ellenőrzött kötetben megjelent. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy 1961-től kezdve több olyan összegyűjtött verseket tartalmazó kiadás is napvilágot látott, amelyekből politikai okok miatt kihagyták a *Szittál-e lassú mérgeket*, *Csonka Magyarországra*, *Áldás a magyarra*, *Erdély* mellett a *Vásár* című verset is. Ennek alapján felmerül a kérdés, hogy melyik kiadás lehetett az, amelyet a kései jegyzetelő használt. A választ a versek autográf tintairású sorszámai előtt lévő, idegen kéz halvány ceruzairásával írt számok segítségével adhatjuk meg. Ezek a *Magyar Parnasszus* sorozat részeként megjelent *Babits Mihály összegyűjtött versei* kötet oldalszámaival egyeznek meg. Ez a Rozgonyi Iván gondozásában megjelenő gyűjteményes kötet először 1963-ban, majd másodszor, azonos tördeléssel, 1968-ban jelent meg.⁴⁹ Mindkét kiadásból kihagyták a *Vásár* című verset. Mindennek alapján az biztosan állítható, hogy a golyóstollal és ceruzával írt idegenkezű rájegyzések 1963 után keletkeztek.

49 BABITS Mihály, *Összegyűjtött versei*, kiad. ROZGONYI Iván (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963; második kiadás: 1968).

Néhány verscím mellé Babits maga, tintairással, zárójelben odaírta megjegyzésként: „(Nyugat)”. Ezzel arra utalt, hogy az adott verset a folyóiratban korábban már publikálta, vagyis a nyomdának a rendelkezésére áll egy kiszedett változat, ezért annak kéziratát nem szükséges újra elküldenie a Nyugat Kiadónak. A kései jegyzetelő, saját magának magyarázatként, az első ilyen cím mellé (*Óda a bűnhöz*) ceruzával odaírta: „megjelent”, az alatta lévő két vers címe mellé (*Himnusz Irishez; Messze... messze...*) az ismétlés ” jelét tette. A továbbiak során nyilván rájött a kiadás rendszerére, és szövegesen külön már nem rögzítette a tény, csak a versek címe mellé vagy a sor elé írt pipa ✓ jellel jelezte, hogy a vers valóban megjelent a *Nyugat*-ban és benne van az *Iris*-kötetben is. A fennmaradt anyag alapján nem adható logikus magyarázat arra, hogy e jegyzetelő milyen szempont alapján karikázta be golyóstollal három, a *Nyugat*-ban megjelent vers teljes címét (*Szőlőhegy télen, Mozgófénykép, Örök folyosó*), mikor a többi hasonlóét érintetlenül hagyta. Ezzel megegyező módon, szintén rejtélyes okból golyóstollal a *Golgotai csárda* címét is bekarikázta, majd utóbb egy hullámvonallal áthúzta jelölését, vagyis érvénytelenítette azt. A *Példabeszéd* mellé a jegyzetelő ceruzával odaírta a valóságának megfelelő helyzetet: „+ nyomtatott pld.” Ahogy erről korábban már szó esett, az első levonat részeként az utóbb kihagyásra ítélt verseket is kiszedték. Ezeknek az első, felhasználatlan levonata benmaradt a kötet kéziratai közt. Bár ugyanez a helyzet a *Helios* és a *Memento* levonataival is, ezek mellé a címek mellé a kései jegyzetelő mégsem írt oda semmit. Magukra a verskéziratokra alig jegyzetelt, kivéve az *Aliscum éjhajú lánya* és *Városvég* kéziratát, ide a bal felső sarokba golyóstollal odaírta a vers sorszámát, mivel a kék ceruzairásos autográf sorszám mindkét esetben hiányzott: 13.; 30.). A *Golgotai csárda* fóliójának bal felső sarkában lévő, nehezen olvasható autográf kék ceruzairású rájegyzést, mely talán „21” volt, utóbb golyóstollal átírta a tartalomjegyzékben szereplő sorszámra: „17”. Mindezek alapján egyértelmű, hogy e kései jegyzetelő egyszerű statisztikai kimutatásként használta fel és javította át Babits autográf tartalomjegyzékét. A jelen közlés során a kézirat szövegének leírásából ezek a beazonosíthatóan kései, néha következtelen jelölések, beszúrások, számok kimaradnak azért, hogy Babits autográf javításai jobban követhetővé váljanak.

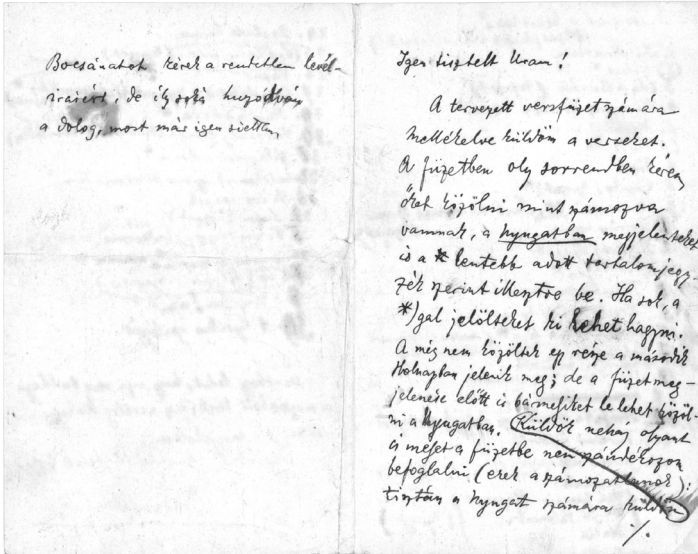
A szövegközlés formailag hüen követi Babitsnak azt a megoldását, hogy tintairású tartalomjegyzékében csillag * jellel különbözteti meg azokat a verseit, amelyeknek terjedelmi okok miatti, esetleges kihagyását elfogadhatónak tartja. A március 16. előtt írt levélnek van egy autográf tintairással áthúzott része is: „Küldök néhány olyant is melyet a füzetbe nem szándékozom befoglalni (ezek a számozatlanok): tisztán a Nyugat számára küldöm”. Minden bizonnyal Babits azért húzta át a mondatot, mert végül nem csatolt további kéziratokat a kötet anyaga mellé.

Jelölések:

< > Áthúzott, törölt, de olvasható szó, illetve szövegrész

« » Olyan szövegrész, amelyet nem áthúzással javított a szerző, hanem a meglévőek helyére másik betűt vagy számot írt

|: |: A kézirat szövegébe betoldással, beékeléssel illesztett szövegrész

Babits Mihály levele Fenő Miksának [Fogaras, 1909. március eleje, 16. előtt]

- A sorrend a következő:
1. In Horatium (A*) gal jelöltek kimaradhatnak.)
 2. Helios *
 3. Oda a Büntetés (Nyugat) kezdete
 4. Himnusz Frishez (Nyugat) -"
 5. Meme - meme... (") -"
 6. Paris
 7. Tüzet
 8. Ejjaba (Nyugat) *
 9. Memento " 10. Szent László mac Romm
 11. Anjain revire (Nyugat)
 12. Sorvers (Nyugat)
 13. Peldabeped * + nyolcvanötödik péld.
 14. Darutörpeharc
 15. Hegeső síja (Nyugat) ✓
 16. Althecum újlagis liza * (múlt alkalommal kültten bó.) ✓
 17. Szentján csarva
 18. Theophrastus cükeket
 19. Fanni indult
 20. Szófia a warthargi dalnok és szegény
 21. Turáni induló
 22. Galais ünnepe
 23. Recanati
 24. San Giorgio Maggiore } (Nyugat)
 25. Zrínyi Vilencobes }
Italia

24. Aestati hiems.
25. Galloley kelon (Nyugat)
26. Vasár
27. Aendeleket (Nyugat) (28. Magyariféj * (Nyugat))
29. Regi gallorva *
30. Városvég (múlt alkalommal beütköz)
31. Világosság udvara *
32. Lulek... or... szegény... nyolcvanötödik... *
33. Veiviv' leányok
34. Lupa (Nyugat) előadka
35. Fetele or... (az... cium nélkül.)
36. A halál... (Nyugat) ...
37. A templom... (Nyugat) ...
38. A templom... (Nyugat) ...
39. A lyrikus epilógia.

Mint hogy lehet, hogy egy vers kulházi
a megnabott tart, az eszedig kihagyhatóság
szilaggal megjéltöten.
Maradéki hiváló' kiztelettel

Babits Mihály

Babits Mihály tartalomjegyzéke a Levelek Iris koszorújából című kötethez
a Fenő Miksának küldött levél részlete [Fogaras, 1909. március eleje, 16. előtt]

Igen tisztelt Uram!

A tervezett versfüzet számára mellékelve küldöm a verseket. A füzetben oly sorrendben kérem őket közölni mint számozva vannak, a Nyugatban megjelenteket is a <k> lentebb adott tartalomjegyzék szerint illesztve be. Ha sok, a *)gal jelölteket ki lehet hagyni. A még nem közöltek egy része a második Holnapban jelenik meg; de a füzet megjelenése előtt is bármelyiket le lehet közölni a <n>Nyugatban. <Küldök néhány olyant is melyet a füzetbe nem szándékozom befoglalni (ezek a számozatlanok): tisztán a Nyugat számára küldöm>

A sorrend a következő:

(A *)gal jelzettek kimaradhatnak!)

1. In Horatium
2. Helios*
3. Óda a bűnhöz (Nyugat)
4. Himnusz Irishez (Nyugat)
5. Messze... messze... (")
6. Paris
7. Tüzek
8. Éjszaka! (Nyugat) *
9. Memento* 10. Sunt Lacrimae Rerum (Nyugat)
- 1«0»1. Anyám nevére
- 1«1»2. Sirvers (Nyugat)
- 1«2»3. Példabeszéd*
- 1«3»4. Darutörpeharc
- 1«4»5. Hegeso sirja (Nyugat)
- 1«5»6. Aliscum éjhaju lánya* (Mult alkalommal küldtem be.)
- 1«6»7. Golgotai csárda
- 1«7»8. Theosophikus énekek
- 1«8»9. <Turáni induló>
19. <«19»20.> Strófák a wartburgi dalnok-versenyből
20. Turáni induló
21. Galáns ünnepség
22. Recanati
23. {San Giorgio Maggiore}
Zrínyi Velencében (Nyugat)
Italia
24. Aestati Hiems
25. Szöllőhegy télen (Nyugat)
26. Vásár
27. Csendéletek (Nyugat) 28 Mozgófénykép* (Nyugat)
- 2«8»9. Régi szálloda.*
- «29»30. Városvég (Mult alkalommal beküldtem)
- 3«0»1. A világosság udvara*

- 3«1»2. Emléksorok egy régi pécsi uszodára.*
 3«2»3. VÉRIVÓ leányok
 3«3»4. Sugár (Nyugat)
 3«4»5. Feketeország (az <bevezető> |előtte álló| két strófa <mottószerűen> cím nélkül.)
 36. A halál automobilon*
 3«6»7. Örök folyosó (Nyugat.)
 3«7»8. A templom! röpül!
 3«8»9. A lyrikus epilógja.

Minthogy lehet, hogy enyi vers tuhágyja a megszabott teret, az esetleg kihagyhatókat csillaggal megjelöltem.

Maradok kiváló tisztelettel
 Babits Mihály

Bocsánatot kérek a rendetlen levélíráért, de ily soká huzodván a dolog, most már igen siettem.

Babits Mihály levele Fenyő Miksának
 [Fogaras, 1909. április 8. után, április közepe táján]

Igen tisztelt Uram!

A kéziratokat s a kijavított korrekturát sietek visszaküldeni. Ebből ugy látszik csak azok hiányoznak, amelyek a Nyugatban megjelentek, meg a Városvég c., amelyet <egy> attól félve hogy kézírata már elkallódott s minthogy egyik jobb versemnek hiszem, még egyszer elküldök.

Ami a kihagyásokat illeti: a csillagokkal jelöltek tetszés szerint kihagyhatók s így <az er> a Helios, Példabeszéd stb. is. Ezeket tetszésre bízom. A Nyugatban megjelent versek közül azonban legfelebb a Mozgófénykép és az Éjszakát nélkülözném: a többiek«hez»et nehezen.

Igen kér«em»ném aztán azokat is az illető helyekre közbeszurni.

Maradok mindig kész híve

Babits Mihály

2. A *Levelek Iris koszorújából* kötet szerzői példányának kéziratai és levonatai

A versek kéziratai és korrektúrapéldányai a Fenyő Miksának küldött autográf tartalomjegyzék számozásának megfelelő sorrendben kerülnek leírásra függetlenül attól, hogy végül megjelentek-e a kötetben. A leírás lényegében a *Babits Mihály kéziratai és levelezése* című kötet módszerét követi. A címek alatt az indexben a kéziratok *k* betűvel, a lapkivágatok *ny* betűvel, a korrektúrák *korr* rövidítéssel vannak megkülönböztetve. Amennyiben a kézíraton olvasható cím akár csak egy betűvel is eltér a véglegestől, vagy a kézíraton egyáltalán nem szerepel cím, a kikövetkeztetett, illetve

pótolts címet a leírás elején szögletes zárójelben szerepel; ezt követi a kéziratban feltüntetett címet betűhív leírásban. Itt az idegen kéz általi, golyóstollal készült jegyzetek is feltüntetjük, mivel azok nem annyira értelemzavaróak, mint a levélszöveghez tartozó tartalomjegyzékekben.

^k *In Horatium* – 1 f. rektó – 340×105 mm – Tintaírású tisztázat. – Tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „1”. A fólió alsó széle kissé szakadt.

^k *Helios* – 1 f. rektó – 340×105 mm – Tintaírású tisztázat. – Tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „2”.

^{korrr} *Helios* – 2 f. rektó – 210×140 mm – *A Levelek Iris koszorújából* című kötet első levonatanak része, 5–6. oldal, tintaírású javításokkal. – Aláírás nélkül. – Az 1. fólió bal felső sarkában idegen kéztől származó ceruzairású számozás: „2”. A fóliók hosszában félbehajtván. A vers utóbb kimaradt a kötetből.

^k [*Páris*] – *Paris* – 1 f. rektó – 340×210 mm – Tintaírású tisztázat. – Ceruzával utólag áthúzott tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió úgy van hosszában félbehajtván, hogy szélessége illeszkedjen a többi 105 mm-es szélességéhez. A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „6”.

^k *Tüzek* – 1 f. rektó – 340×105 mm – Tintaírású tisztázat. – Ceruzával utólag áthúzott tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „7”.

^{korrr} *Memento* – 1 f. rektó – 210×145 mm – *A Levelek Iris koszorújából* című kötet első levonatanak része, 19. oldal. – Aláírás nélkül. – A fólió úgy van hosszában behajtván, hogy szélessége illeszkedjen a többi 105 mm-es szélességéhez. A fólió bal felső sarkában idegen kéztől származó ceruzairású rájegyzés: „9”. A vers utóbb kimaradt a kötetből.

^{ny} *Anyám nevére* – 1 f. rektó – 170×105 mm – *A Fogaras és Vidéke* 1909. február 21-ei számában megjelent vers szövegének lapkivágata a fólióra ragasztva, autográf tinta- és ceruzairású javítással. – Ceruzával utólag áthúzott nyomtatott aláírás: Babits Mihály. – A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „11”. A fólió jobb szélén hosszában autográf ceruzairású rájegyzés: „Vasárnapi ujság, Fogaras és vidék”.

^k *Példabeszéd* – 1 f. rektó – 340×210 mm – Tintaírású tisztázat. – Ceruzával utólag áthúzott tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió úgy van hosszában félbehajtván, hogy szélessége illeszkedjen a többi 105 mm-es lap szélességéhez. A lap alján középen ezért autográf fordíts ' jel hívja fel a figyelmet a folytatásra. A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzával írt rájegyzés: „13”. Az 5. és 6. versszak között kék ceruzairású korrektúra jel, mely a strofák elkülönülését erősíti meg.

^{kor} *Példabeszéd* – 4 f. rektó – 200×150 mm – A *Levelek Iris koszorújából* című kötet első levonatanak része, 16–19. oldal. – Aláírás nélkül. – A fóliók úgy vannak hosszában behajtvva, hogy szélességük illeszkedjen a többi 105 mm-es szélességéhez. Az 1. fólió bal felső sarkában idegen kéztől származó, fekete golyóstollal írt, bekarikázott rájegyzés: „13.” A vers utóbb kimaradt a kötetből.

^k *Darutörpeharc* – 1 f. rektó – 340×105 mm – Tintaírású tisztázat. – Tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „14”.

^k *Aliscum éjhajú lánya* – 1 f. rektó – 340×105 mm – Tintaírású tisztázat. – Tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió bal felső sarkában idegen kéztől származó, kék golyóstollal írt, bekarikázott rájegyzés: „16”. A cím mellett Osvát Ernő ceruzairású szerkesztői rájegyzése: Borgis.

^{kny} *Golgotai csárda* – 1 f. rektó – 105×170 mm – Az első három versszak *A Holnapban* megjelent vers szövegének lapkivágata a 91.–92. oldalról, a fólióra ragasztva, az utolsó versszak tintaírású tisztázat. – Ceruzával utólag áthúzott tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió úgy van hosszában félbehajtvva, hogy szélessége illeszkedjen a többi 105 mm-es lap szélességéhez. A fólió bal felső sarkában nehezen olvasható autográf kék ceruzairású rájegyzés, talán: „21”, melyet utóbb ismeretlen golyóstollal írt át a tartalomjegyzéknek megfelelő sorszáma: „17”.

^k *Theosophikus énekek* – 1 f. rektó – 340×105 mm – Tintaírású tisztázat – Tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „20”.

^k *Strófák a wartburgi dalnok-versenyből* – 1 f. rektó – 340×210 mm – Tintaírású tisztázat. – Ceruzával utólag áthúzott tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió úgy van hosszában félbehajtvva, hogy szélessége illeszkedjen a többi 105 mm-es szélességéhez. A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „19”.

^{ny} *Turáni induló* – 1 f. rektó – 208×170 mm – *A Holnapban* megjelent vers szövegének lapkivágata a 86–87. oldalról, a fólióra ragasztva. – A fólió úgy van hosszában félbehajtvva, hogy szélessége illeszkedjen a többi 105 mm-es szélességéhez. A kivágatok felső részén, az élőfej részeként *A Holnap*; illetve *Babits Mihály* felirat. A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „20”.

^k *Galáns ünnepség* – 1 f. rektó – 340×105 mm – Tintaírású tisztázat. – Ceruzával utólag áthúzott tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „21”.

^k *Recanati* – 1 f. rektó – 340×105 mm – Tintaírású tisztázat. – Ceruzával utólag áthúzott tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „22”.

35

~~XXXXXXXXXX~~

Hunyó szemmel bárcsken futunk
s mindig csodára vagy zivókra:
a legjobbat, amit nem tudunk,
a legsebbe, amit nem hiszünk.

Csokor Mihály

Az almok síkos gyöngyeit
csorítod, ki veszed a valót:
humerus belőlük,
fesző helyekre takarod, gyöngyös takarót.

* Fekete ország.

Fekete országot álmodtam én,
ahol minden fekete volt,
minden fekete, de nem csak kívül:
csontig, végig fekete,
fekete,
fekete, fekete, fekete.
fekete ég és fekete tenger,
fekete fát és fekete hős,
fekete állat, fekete ember,
fekete öröm, fekete gyász,
fekete éj és fekete hó és
fekete föld és fekete fű,
fekete férfi, fekete nő és
fekete, fekete, fekete világ.
Athatod ime, vaghatsz egyre
az anyagot, mely lusta, tömör,
fekete földbe, fekete hegybe
csak a csapadék, s az bejövöl:
s melyre merészed bár tintapatakját
még feketeiben arad jönni
nézd a fű magját, nézd a fa magját,
zárle tojását, csomagolyt,
fekete, fekete, fekete,
fekete kelme s fekete elme
fekete arc és fekete gond,
fekete ár és fekete vér és
fekete velő, fekete csont
Már szin' a nappfény vendég náca,
a nap a szelmet jéltörő mind:
fekete bellül a földnek vára
nem a fény jött a fekete színt
karcsu sugárcsokkival
nem:
fekete az anyag rejtett lelke,
zaj,
fekete, fekete, fekete.

k Aestati hiems — 1 f. rektó — 161x105 mm — Tintairású tisztázat. — Ceruzával utólag áthúzott tintairású aláírás: Babits Mihály. — A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „24.”

k Vásár — 1 f. rektó — 340x105 mm — Tintairású tisztázat. — Ceruzával utólag áthúzott tintairású aláírás: Babits Mihály. — A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „26.”

^k Régi szálloda — 1 f. rektó — 340×210 mm — Tintaírású tisztázat. — Ceruzával utólag áthúzott tintaírású aláírás: Babits Mihály. — A fólió úgy van hosszában félbehajtvva, hogy szélessége illeszkedjen a többi 105 mm-es szélességéhez. A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „29.”.

^k Városvég — 1 f. rektó — 340×105 mm — Tintaírású tisztázat. — Tintaírású aláírás: Babits Mihály. — Hiányzik az autográf kék ceruzairású rájegyzés. A fólió jobb felső sarkában idegen kéztől származó, golyóstollal készült rájegyzés: „30.”; alatta a szám ugyanígy bekarikázva: „2ik”.

^k A világhossz udvara — 1 f. rektó — 340×210 mm — Tintaírású tisztázat. — Ceruzával utólag áthúzott tintaírású aláírás: Babits Mihály. — A fólió úgy van hosszában félbehajtvva, hogy szélessége illeszkedjen a többi 105 mm-es szélességéhez. A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „31.”.

^k Emléksorok egy régi pécsi uszodára — 2 f. rektó — 340×210 mm — Tintaírású tisztázat. — A 2. fólión tintaírású aláírás: Babits Mihály. — A fóliók úgy vannak hosszában félbehajtvva, hogy szélességük illeszkedjen a többi 105 mm-es szélességéhez. Az 1. fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „32.”.

39. ~~39.~~ S lyrikus epilógja.
 Gratia ei birod' versemmel hőse lenni
 első s utolsó mindenik dalomban:
 a nagy világot vágyom versebe venni,
 de még tovább magamnál nem jutottam.
 S már azt hiszem: nincs rajtam kívül semmi
 de hogyha van is, Isten tudja hogy van?
 Vár di'ótent di'óban zárolva lenni
 Störésre várni beh megmondodtam.
 Bűvös körömből minczen mind kitörném,
 csak nyílam szökhöz rajta át: a vágy —
 de jól tudom, vágyam sejtése csalfa.
 Én macskák: magam számára börtön,
 mert én vagyok az alany és a tárgy,
 jaj én vagyok az ónya s az alfa.
 Babits Mihály

^k Vérivó leányok — 1 f. rektó — 340×105 mm — Tintaírású tisztázat. — Tintaírású aláírás: Babits Mihály. — A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „33.”.

^k [Húnyt szemmel] — 1 f. rektó — 340×105 mm — Az eredeti cím, Álomország, tintával áthúzva, a fólió felső részén a vers cím nélküli tintaírású tisztázata, alatta a Fekete ország című vers tintaírású tisztázata. — Aláírás nélkül. — A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „35.”. A Húnyt szemmel kezdetű vers két strofája mellett egy nagy kapcsoló, mellette függőlegesen a fólió bal oldalán autográf ceruzairású rájegyzés: „Cím nélkül”. A két vers utóbb egy ceruzairású vonallal elválasztva.

^k Fekete ország — 1 f. rektó — 340×105 mm — Tintaírású tisztázat, a fólió felső részén a Húnyt szemmel... cím nélküli, tintaírású tisztázata. — Aláírás nélkül. — A fólió bal

felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „35.”. A két vers utóbb egy ceruzairású vonallal elválasztva.

^k *A halál automobilon* – 1 f. rektó – 340×210 mm – Tintaírású tisztázat. – Ceruzával utólag áthúzott tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió úgy van hosszában félbehajtva, hogy szélessége illeszkedjen a többi 105 mm-es szélességéhez. A lap alján közepén ezért autográf fordíts ∕. jel hívja fel a figyelmet a folytatásra. A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „36.”.

^k *A templom! Röpül!* – 1 f. rektó – 340×105 mm – Tintaírású tisztázat. – Ceruzával utólag áthúzott tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „38.”.

^k [*A lírikus epilógja*] – *A lyrikus epilógja* – 1 f. rektó – 170×105 mm – Tintaírású tisztázat, a vers első címvariánsa: „Epilóg”, ezt utóbb Babits tintával és kék ceruzával egyaránt áthúzta. – Ceruzával utólag áthúzott tintaírású aláírás: Babits Mihály. – A fólió bal felső sarkában autográf kék ceruzairású rájegyzés: „39”.